

Дослідження/

■ **Ірина Бурденко**
Iryna Burdenko

Кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Української академії банківської справи Національного банку України (м. Суми)

PhD (Economics), Associate Professor of the Chair of Accounting and Audit of the Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine

E-mail: burdenko@uabs.edu.ua

■ **Інна Макаренко**
Inna Makarenko

Кандидат економічних наук, асистент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Української академії банківської справи Національного банку України (м. Суми)

PhD (Economics), Teaching Assistant of the Chair of Accounting and Audit of the Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine

E-mail: i.ostapenko@uabs.edu.ua

Справедлива вартість в оцінці фінансових інструментів: вимоги Міжнародних стандартів фінансової звітності

Fair value in financial instruments' valuation: requirements of the International Financial Reporting Standards

Розглянуто особливості визначення справедливої вартості фінансових інструментів в умовах зміни методології Міжнародних стандартів фінансової звітності і посилення вимог щодо розкриття інформації про їхню ринкову вартість у контексті подолання наслідків світової фінансової кризи.

The article considers peculiarities of valuation of the financial instruments' fair value under changing methodology of the International Financial Reporting Standards and toughening requirements for disclosure of their market value in the context of overcoming of global economic crisis consequences.

Ключові слова: справедлива вартість, метод оцінки за справедливою вартістю, фінансові інструменти, прозорість фінансових ринків.

Key words: fair value, fair value valuation method, financial instruments, financial markets' transparency.

Однією з найвагоміших причин розгортання фінансової кризи 2007–2009 рр. дослідники вважають значну асиметрію інформації та моральні ризики на ринках фінансових інструментів, які насамперед пов'язують із незадовільною якістю розкриття інформації щодо цих інструментів, непрозорими методиками їх оцінювання.

Накопичення на балансах учасників ринку, насамперед банків, значних за обсягами портфелів фінансових інструментів породжують дискусії серед

експертів щодо ймовірності подальших кризових явищ. Майбутні кризи можуть бути спровоковані непередбачуваними наслідками використання цих фінансових інструментів, які можуть виявитися “токсичними”. Отже, операції з фінансовими інструментами в епоху фінансового інжинірингу залишаються найприхованішою (тіньовою) стороною цього сектору в цілому та банкінгу (shadow banking) зокрема, і зусилля регуляторів спрямовані на розширення прозорості даної

сфери шляхом реформування методології оцінки, обліку і звітності.

ІНІЦІАТИВИ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ У КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО МСФЗ

У квітні 2008 року наднаціональна організація – Форум фінансової стабільності (Financial Stability

Forum, FSF) – окреслила основні рекомендації щодо поліпшення ситуації на фінансових ринках, серед яких – удосконалення оцінок фінансових інструментів за справедливою вартістю в умовах неліквідних ринків та розкриття інформації про методики її визначення [6].

Резолюція саміту країн “Великої двадцятки” (G-20) 2009 року також містить чіткі вказівки про необхідність перегляду Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) щодо складних фінансових інструментів у періоди кризи, обліку за справедливою вартістю, розкриття інформації про ризики та позабалансові операції [10].

Європейська асоціація з цінних паперів і ринків (The European Securities and Markets Authority, ESMA) опублікувала список сфер, розкриття інформації щодо яких вважається пріоритетним для лістингових компаній за звітний 2012 рік. На думку голови цієї організації Стівена Мейджура (Steven Maijoor, ESMA Chair), “встановлення цих пріоритетів підкреслює важливість належного та послідовного застосування визнання, оцінки та розкриття принципів, передбачених у МСФЗ для забезпечення прозорості й належного функціонування фінансових ринків” [2].

Працюючи відповідно до зазначених підходів та враховуючи вимоги Базеля II і Базеля III, Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (РМСБО) переглянула ряд стандартів щодо обліку і відображення у фінансовій звітності операцій із фінансовими інструментами: МСФЗ 7 “Фінансові інструменти: розкриття” (IFRS 7 Financial Instruments: Disclosures), МСБО 32 “Фінансові інструменти: подання” (IAS 32 Financial Instruments: presentation), МСБО 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка” (IAS 39 Financial Instruments: Recognition and Measurement), а також розробила для мінімізації наслідків світової фінансової кризи та її запобіганню в майбутньому МСФЗ 9 “Фінансові інструменти” (IFRS 9 Financial Instruments) та МСФЗ 13 “Оцінка справедливої вартості” (IFRS 13 Fair Value Measurement).

Незважаючи на значну кількість стандартів, питання обліку та розкриття інформації щодо фінансових інструментів потребують подальшого удосконалення. На цьому наголошують у своїх працях багато науковців і практиків, зокрема М.Лапішко,

Ю.Кузьмінський, В.Ричаківська, П.Сениш, Л.Снігурська та інші [9, 13, 15, 16].

Внесення змін РМСБО до системи стандартів, що регулюють облік фінансових інструментів, привело до заміни МСБО 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка” новим стандартом МСФЗ 9 “Фінансові інструменти” та суттєвих спрощень у їхній класифікації та оцінці.

Замість чотирьох класифікаційних груп фінансових активів, які були визначені в МСБО 39, у новому стандарті є лише дві групи:

- фінансові активи, які оцінюються за амортизованою собівартістю;
- фінансові активи, які оцінюються за справедливою вартістю [12].

До першої групи включаються інструменти, що відповідають таким умовам:

- мета бізнес-моделі з управління фінансовим активом полягає в отриманні контрактних грошових потоків за цим активом;
- контрактні умови фінансового активу передбачають у певні дати надходження грошових потоків, які є лише погашенням основної суми та сплатою відсотків на непогашену основну суму.

Оцінка фінансових інструментів другої групи здійснюватиметься за справедливою вартістю, а коло інструментів, що належать до цієї групи, визначається за залишковим принципом.

Особливістю оцінки фінансових інструментів за справедливою вартістю є відображення її результатів здебільшого через прибуток (збиток), крім випадків відображення її в іншому сукупному прибутку (збитку) згідно з прийнятою бізнес-моделлю підприємства, що звітує.

Отже, суттєві зміни в підходах до обліку фінансових інструментів, зумовлені реакцією регуляторів на світову фінансову кризу, привели до спрощення класифікації цих інструментів і зростання пріоритету обліку та розкриття інформації про них за справедливою вартістю.

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗА СПРАВЕДЛИВОЮ ВАРТІСТЮ: АРГУМЕНТИ “ЗА” І “ПРОТИ”

Ревалювання оцінок за справедливою вартістю над оцінками за історичною (фактичною) собівартістю є предметом гострої полеміки се-

ред фахівців бухгалтерського обліку. Наріжним каменем полеміки є питання: чи призводить оцінка за справедливою вартістю до перетворення кризи ліквідності на кризу кредитоспроможності [1]?

В умовах розгортання кризових явищ саме переоцінка фінансових інструментів та визначення їх справедливої вартості призвела до значних списань через фактичне закриття активних ринків для тих чи інших інструментів. Деякі фахівці навіть закликали до визначення вартості активів за середньоринковою ціною впродовж однорічного періоду для поліпшення ситуації.

Проте такий відхід від діючої системи МСФЗ Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів, АДСБ (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA) вважає кроком до погіршення транспарентності й достовірності на ринках фінансових інструментів, а використання справедливої вартості – найкращою наявною моделлю.

Оцінка фінансових інструментів за справедливою вартістю, що супроводжується належним розкриттям інформації, забезпечує інвесторів якнайкращими аналітичними даними щодо поточних ринкових умов. Відмова від обліку за справедливою вартістю відкине на десять років у минуле прогрес у розвитку фінансової звітності [5].

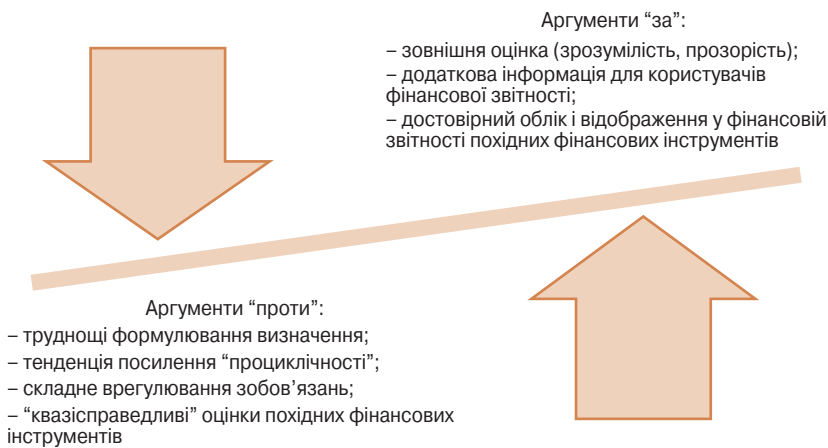
Урешті-решт облік за історичною (первісною) вартістю, що сприяла формуванню “інфляційної власності”, вважають однією з причин кризи 1997–1998 рр. в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, яка активізувала процес розробки МСФЗ [1].

В іншому дослідженні АДСБ справедлива вартість також вважається єдиним об’єктивним критерієм, що дає змогу відображати операції з фінансовими інструментами у балансі та належним чином їх розкривати [3].

У контексті дослідження системи оцінки фінансових інструментів за справедливою вартістю можемо навести як аргументи “за”, так і аргументи “проти” її застосування для формування інформації про ці інструменти (див. схему 1).

Серед аргументів “за” акцентуємо увагу на тому, що підхід, який ґрунтується на справедливій вартості, нині має перевагу над оцінюванням на основі історичної собівартості, оскільки не прив’язаний до окремого суб’єкта господарювання і є зо-

Схема 1. Аргументи “за” і “проти” використання справедливої вартості при оцінюванні фінансових інструментів

внішньою, незалежною оцінкою, що сприяє формуванню зрозумілої та прозорої інформації для користувачів фінансової звітності.

При цьому у Концептуальній основі фінансової звітності наведено лише такі критерії: історична собівартість, поточна собівартість, вартість реалізації і теперішня вартість, а справедлива вартість як окремий вид оцінки не зазначається [7, 8]. Таке відокремлення подання справедливої вартості свідчить про її специфічність як окремого виду оцінки, що має велими невизначену природу і є вагомим аргументом “проти” її використання.

Крім того, не на користь справедливої вартості свідчить і взаємозалежність між справедливою вартістю і проциклічністю, – облік за справедливою вартістю підсилює ефекти ринкових коливань цін, які впливають на вартість інструментів, а під час розгортання кризових явищ можуть бути причиною глобального “розпродажу активів” (asset fire sale). Продовженням цієї тенденції є складне врегулювання зобов’язань, оцінених за справедливою вартістю, – в разі падіння кредитного рейтингу емітента знижується і вартість його зобов’язань, унаслідок цього за катастрофічного фінансового становища емітент отримує прибуток.

Використання справедливої вартості як унікального методу для оцінки похідних фінансових інструментів, безумовно, свідчить на її користь, оскільки лише застосування ринкових цін для цієї категорії фінансових інструментів дає змогу привести показники суб’єктів господарювання, за якими вони звітують, у цих інструментах до порівнянного

і єдиного критерію.

Серед аргументів “проти” зазначимо такий: справедлива вартість похідних фінансових інструментів, відображених у балансі, не дає реального уявлення для користувачів щодо обсягу потенційних збитків, пов’язаних із ними. Так, у момент первісного визнання такого інструменту, як своп, його справедлива вартість дорівнюватиме нулю, і лише в результаті її коливань на дату переоцінки вона буде іншою. Отже, оцінена схильність до ризику в цьому випадку буде доцільнішим критерієм. До того ж за умов відсутності активного ринку використання справедливої вартості щодо похідних фінансових інструментів ускладнюється й замінюється різноманітними методиками оцінки, що базуються на ринкових даних і є “квазісправедливими”.

Зважаючи на аргументи “за” і “проти”, використання справедливої вартості як універсального критерію оцінювання, особливо для різних категорій фінансових інструментів, є дискусійним і потребує прийняття єдиних положень, що регулюють її визначення та розкриття інформації про операції, відображені за нею, для мінімізації негативних наслідків.

ПРИЧИНИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ 13

Довгоочікуване прийняття та перехід до єдиного стандарту МСФЗ 13 “Оцінка справедливої вартості” були зумовлені рядом причин як внутрішніх щодо РМСБО, так і незалежних, зокрема:

- потребою в уніфікації розрізних підходів до визначення справедливої вартості різних активів, зобов’язань та інструментів власного капіталу, зокрема і фінансових, а також необхідність розробки єдиного послідовного алгоритму її оцінки, формування консолідованого переліку вимог щодо розкриття інформації про неї та нейтралізацію негативних явищ, котрі асоціюються з концепцією справедливої вартості;

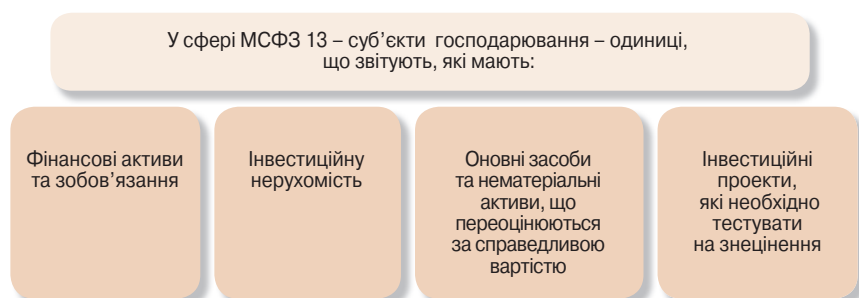
- подоланням наслідків світової фінансової кризи 2007–2009 рр. шляхом розширення прозорості фінансової звітності компаній, її зрозумілості для користувачів, особливо щодо складних фінансових інструментів, через використання єдиних вимог до розкриття інформації за справедливою вартістю;

- подальшою конвергенцією двох систем професійних стандартів: МСФЗ та Загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку (General Accepted Accounting Principles, GAAP) США щодо формування єдиного тлумачення справедливої вартості, підходів до її оцінки і розкриття у фінансовій звітності.

З урахуванням зазначених підстав і аргументів у травні 2011 року РМСБО затвердила МСФЗ 13, який застосовується перспективно до річних звітів компаній із 1 січня 2013 року, вона заохочує організації до переходу на цей стандарт.

МСФЗ 13 має велими широку сферу застосування: об’єднавши різні підходи до визначення справедливої вартості, що містилися у понад 20

Схема 2. Суб’єкти господарювання, що перебувають у сфері впливу МСФЗ 13

Таблиця 1. Сфера застосування МСФЗ 13 "Оцінка за справедливою вартістю"

У межах сфери застосування МСФЗ 13	Поза сферою застосування МСФЗ 13	Використання положень МСФЗ 13 лише для розкриття інформації
МСФЗ 3 "Об'єднання бізнесу": активи та зобов'язання за методом придбання, неконтрольована частка	МСФЗ 2 "Платіж на основі акцій": операції, платіж за якими здійснюється на основі акцій у межах сфери застосування стандарту	МСБО 19 "Виплати працівникам": активи передбачених стандартами програм, оцінені за справедливою вартістю
МСФЗ 5 "Непоточні активи, утримувані для продажу та припинена діяльність": активи, утримувані для продажу		
МСФЗ 9 "Фінансові інструменти", МСБО 32 "Фінансові інструменти: подання", МСБО 39 "Фінансові інструменти: визнання та оцінка": фінансові інструменти, що оцінюються за справедливою вартістю	МСБО 17 "Оренда": операції оренди в межах сфери застосування стандарту	МСБО 26 "Облік та звітність щодо програм пенсійного забезпечення": внески до програми виплат після виходу на пенсію, оцінені за справедливою вартістю
МСБО 16 "Основні засоби": основні засоби за умови обрання альтернативної моделі		
МСБО 19 "Виплати працівникам": активи пенсійних планів і програм		
МСБО 20 "Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу": недержавні урядові гранти	МСБО 2 "Запаси": оцінки, які дещо подібні до справедливої вартості, але не є справедливою вартістю (таких, як чиста вартість реалізації)	МСБО 36 "Зменшення корисності активів": активи, для яких сума очікуваного відшкодування – це справедлива вартість із врахуванням витрат на вибуття
МСБО 36 "Зменшення корисності активів": вартість очікуваного відшкодування, яка оцінюється як СВ із врахуванням витрат на вибуття		
МСБО 38 "Нематеріальні активи": нематеріальні активи, придбані в результаті об'єднання бізнесу	МСБО 36 "Зменшення корисності активів": вартість при використанні	МСБО 36 "Зменшення корисності активів": активи, для яких сума очікуваного відшкодування – це справедлива вартість із врахуванням витрат на вибуття
МСБО 40 "Інвестиційна нерухомість": інвестиційна нерухомість цілком		
МСБО 41 "Сільське господарство": біологічні активи та сільськогосподарська продукція на момент збору врожаю		

стандартах, він охоплює всі елементи і статті фінансової звітності, крім тих, котрі знаходяться поза його сферою (див. таблицю 1).

Отже, МСФЗ 13 застосовується у випадку, якщо інший МСФЗ вимагає чи дає змогу оцінити справедливу вартість або розкрити інформацію про оцінки справедливої вартості (та такі оцінки, як справедлива вартість із врахуванням витрат на продаж, на основі справедливої вартості або розкриття інформації про такі оцінки) [11]. Зокрема, серед випадків такого застосування є і норми, що стосуються обліку фінансових інструментів за справедливою вартістю згідно з вимогами МСФЗ 9.

Прийняття МСФЗ 13 із розширеною сферою дії безумовно входить до сфери інтересів як користувачів фінансової звітності, так і організацій, які звітують (див. схему 2), – різних категорій суб'єктів господарювання (банків, фінансових компаній та фондів, компаній реального сектору тощо).

Отже, прийняття МСФЗ 13 з уніфікованими підходами до визначення справедливої вартості фінансових інструментів та інших статей фінансової звітності в умовах подолання

наслідків фінансової кризи та конвергенції систем професійних стандартів є важливим кроком для багатьох підприємств, що звітують.

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ВИЗНАЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВАРТОСТІ

Головна ідея МСФЗ 13 полягає в тому, що стандарт пояснює, як конкретно оцінювати справедливу вартість різних активів, зобов'язань, інструментів власного капіталу з ура-

хуванням різного ступеня достатності і достовірності ринкової інформації.

Цей стандарт визначає справедливу вартість як ціну, яка була б отримана за продаж активу або сплачена за передачу зобов'язання у звичайній операції між учасниками ринку на дату оцінки [11] (тобто вихідну ціну на дату оцінки з точки зору учасника ринку, який утримує актив або має зобов'язання).

Ключовими елементами, які необхідно розглянути під час реалізації алгоритму визначення справедливої вартості, є такі:

- конкретний актив чи зобов'язання, інструмент, який є предметом оцінки (одиниця обліку);
- операції на головному (найсприятливішому) ринку;
- учасники ринку;
- методики оцінки, припущення суб'єкта господарювання щодо визначення рівня ієрархії джерел інформації та, як наслідок, ціни (справедливої вартості) одиниці обліку.

На першому етапі алгоритму необхідно визначити статус конкретного активу або зобов'язання (одиниці обліку). Оцінюючи їх справедливу вартість, суб'єкт господарювання має брати до уваги ті характеристики активу або зобов'язання (стан та місцезнаходження, обмеження на використання або продаж), які би й інші учасники ринку взяли до уваги.

На другому етапі варто впевнитися, що операції з одиницями обліку відбуваються на головному або за його відсутності – на найсприятливішому ринку. Його визначення має базуватися на послідовності кроків, наведених на схемі 3.

При цьому слід правильно класифікувати фінансовий інструмент, у

Схема 3. Визначення головного (найсприятливішого) ринку

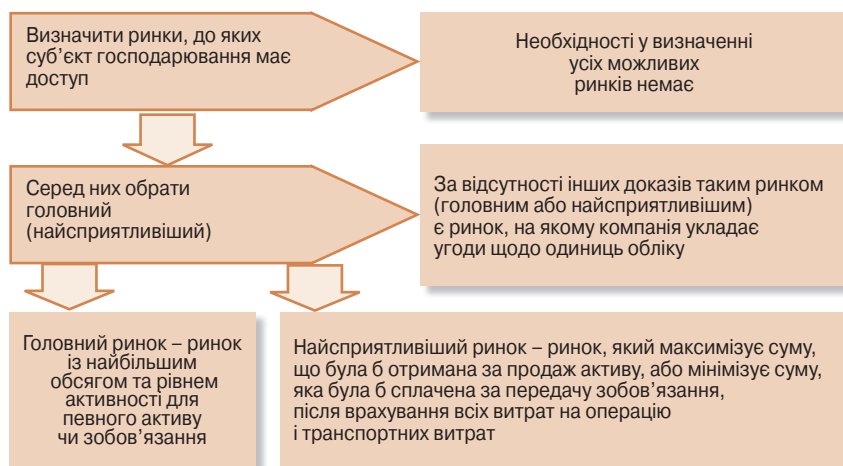
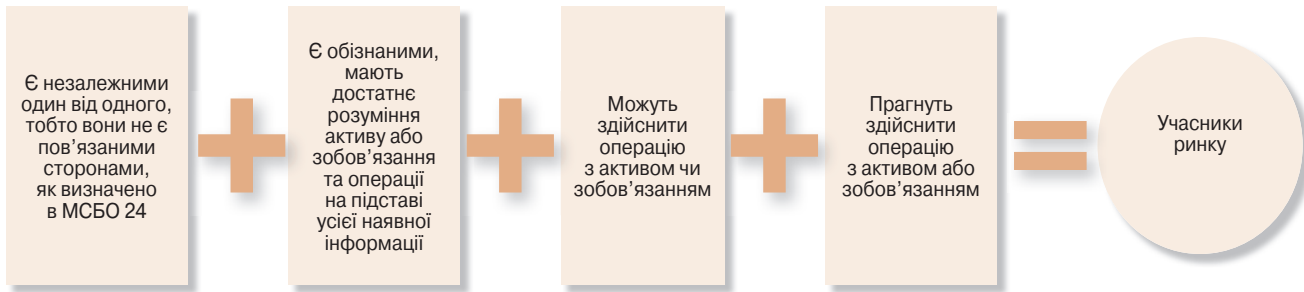

Схема 4. Характеристика учасників ринку

тому числі похідний фінансовий інструмент, і віднести його до необхідної групи (рівня):

- фінансові інструменти, щодо яких є котирування на активних (головному) ринках;
- фінансові інструменти, котирування яких базуються на даних інших ринків (найсприятливіших) або визначених опосередковано;
- фінансові інструменти, щодо яких немає котирувань на головному або найсприятливішому ринках, а оцінку отримано за іншою методикою оцінювання.

На практиці дуже важко виокремити фінансові інструменти в розрізі цих груп, що потребує професійного судження бухгалтера. Таке розмежування фінансових інструментів важливе для визнання доходів і витрат, які можуть виникнути за первісного визнання фінансових інструментів.

Варто зауважити, що головним ринком для фінансових інструментів насамперед є як фондові біржі, так і позабіржові ринки.

Відповідно до МСФЗ 13 для фінансового активу або зобов'язання, які функціонують в умовах головного ринку, справедливою вартістю є ціна на такому ринку (незалежно від того, чи ця ціна є безпосередньо відкритою, чи її оцінку отримано за іншою методикою оцінювання), навіть якщо ціна на іншому ринку є потенційно сприятливішою на дату оцінки.

Покупці та продавці на головному (або найсприятливішому) ринку для активу чи зобов'язання повинні мати всі наведені на схемі 4 характеристики.

На останньому етапі алгоритму визначається справедлива вартість як ціна, яка була б отримана за продажу активу або сплачена за передачу зобов'язання у звичайній операції на головному (або найсприятливішому) ринку на дату оцінки за поточних ринкових умов (тобто вихідна ціна), незалежно від того, чи спостерігається

така ціна безпосередньо, чи вона отримана за допомогою іншої методики оцінювання [11].

Вибір методу оцінювання фінансового активу чи зобов'язання залежить від бізнес-моделі управління фінансовими активами та характеристики контрактних грошових потоків фінансового активу (чи є вони

ментів базується передусім на припущеннях учасників ринку (покупців чи продавців), а головний (або найсприятливіший) ринок (тобто й учасники ринку) розглядається з погляду суб'єкта господарювання з урахуванням певних відмінностей між суб'єктами господарювання з різними видами діяльності.

Схема 5. Ієрархія визначення справедливої вартості фінансових інструментів

лише виплатою основного боргу та відсотків).

Відповідно до положень МСФЗ 9 бізнес-моделлю є система концепцій, методик і конкретних інструментів управління фінансовими активами, що застосовуються послідовно. Бізнес-модель формується ключовим управлінським персоналом компанії самостійно і не залежить від його намірів щодо окремих фінансових інструментів. При цьому дозволяється мати більш як одну бізнес-модель у сфері управління фінансовими активами. Такі моделі можуть бути, наприклад, диференційовані за способом отримання економічних вигод, за видами активів або за функціональною ознакою [14]. Відповідно до МСФЗ 9 похідні фінансові інструменти завжди оцінюються за справедливою вартістю з віднесенням її змін на прибуток (збиток) [12].

Слід наголосити, що оцінка справедливої вартості фінансових інстру-

ІЄРАХІЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВАРТОСТІ

Методики, що застосовуються для оцінювання справедливої вартості фінансових інструментів, мають максимізувати використання доречних відкритих вхідних даних та мінімізувати використання закритих вхідних даних [11].

Згідно з МСФЗ 13 всі оцінки та припущення суб'єкта господарювання щодо визначення справедливої вартості засновані на певному рівні ієрархії джерел інформації, які розмежовуються за її видами та якістю. Заразом, за інших незмінних умов, суб'єкт має використовувати найвищий із доступних рівнів такої ієрархії для визначення справедливої вартості.

Зазначимо, що поняття ієрархії джерел інформації, якими суб'єкти господарювання послуговуються під

Таблиця 2. Підходи до визначення рівнів ієрархії оцінки за справедливою вартістю

Параметри	Рівень 1	Рівень 2	Рівень 3
Визначення	Ціни котирування (не скориговані) на активних ринках на ідентичні активи або зобов'язання, до яких суб'єкт господарювання може мати доступ на дату оцінювання	Вхідні дані, крім цін котирування, що включені до першого рівня, відкриті для активу або зобов'язання (прямо чи опосередковано)	Закриті вхідні дані для активу або зобов'язання
Джерела інформації	Ціни котирування (нескориговані) на активних ринках на ідентичні активи або зобов'язання, до яких суб'єкт господарювання може мати доступ на дату оцінки	– Ціни котирування на подібні активи чи зобов'язання на активних ринках; – ціни котирування на ідентичні або подібні активи чи зобов'язання на ринках, які не є активними; – вхідні дані, крім цін котирування, які є характерними для активу чи зобов'язання; – вхідні дані, підтверджені ринком	Це вхідні дані для активу чи зобов'язання, яких немає у відкритому доступі
Рівень зіставності	Ідентично	Подібно	Неподібно
Приклад даних	Котирування пайових цінних паперів, що обертаються на загальнодоступних біржах	Відсоткова ставка та криві дохідності, що спостерігаються на звичайних інтервалах котирування; – кредитні спреди	Дані, що відображають припущення суб'єкта господарювання при встановленні ціни на актив або зобов'язання, в тому числі припущення про ризик
Приклад інструментів	Акції компанії, що знаходиться в листингу на Нью-Йоркській фондовій біржі	Своп фіксованої для отримання і змінної для сплати відсоткової ставки на основі своп-курсу на Лондонському міжбанківському ринку депозитів (London Interbank Offered Rate, LIBOR); – трирічний опціон на акції, що обертаються на біржі	Довгостроковий валютний своп; – відсотковий своп; – трирічний опціон на акції, що продаються та купуються на біржі
Приклад ринку обігу	Біржовий	Позабіржовий (дилерський і посередницький)	Ринок без участі посередників

Таблиця 3. Характеристика підходів, що застосовуються для визначення справедливої вартості фінансових інструментів на неактивних ринках

Підхід	Особливості застосування	Приклади
Ринковий підхід (market approach)	Методика оцінювання, що використовує ціни та іншу доречну інформацію, яка генерується ринковими операціями з ідентичними або порівняними (тобто подібними) активами, зобов'язаннями або групою активів і зобов'язань, такою, наприклад, як бізнес	Метод "мультиплікаторів" та інших загальноприйнятих ринкових коефіцієнтів; інші розрахунки, наприклад, внутрішня норма рентабельності (Internal rate of return, IRR), коефіцієнт ціна/прибуток (Price-earnings ratio P/E), співвідношення облікової та справедливої вартості чистих активів (Book/FV of net assets)
Витратний підхід (cost approach)	Метод оцінювання, що відображає суму, яка була б потрібна саме у цей момент часу, щоб замінити експлуатаційну потужність активу (яку часто називають поточною вартістю заміщення)	Поточна вартість відшкодування або заміщення
Дохідний підхід (income approach)	Методики оцінювання, які перетворюють майбутні суми (наприклад, грошові потоки або дохід та витрати) в одну поточну (тобто дисконтовану) величину. Оцінка справедливої вартості визначається з урахуванням вартості, очікуваної нинішнім ринком щодо таких майбутніх сум	Методики на основі теперішньої вартості (методика очікуваної теперішньої вартості, методика коригування ставки дисконту); моделі опціонного ціноутворення, такі як Формула Блека-Шоулза-Мерттона або біноміальна модель; метод надлишкових доходів упродовж декількох періодів

час визначення справедливої вартості, запозичене у МСФЗ 13 з МСФЗ 7, де воно було вперше застосоване щодо фінансових інструментів. Проте у МСФЗ 13 така ієрархія (див. схему 5) посідає центральне, основоположне

місце у реалізації алгоритму оцінки за справедливою вартістю й інших елементів фінансової звітності.

Детальну характеристику кожного з рівнів ієрархії наведено в таблиці 2. Не можемо залишити поза увагою

і той факт, що існування активного ринку (Рівень 1) для певних категорій фінансових інструментів, зокрема екзотичних чи нестандартизованих позабіржових, є сумнівним. Тому визначення їх справедливої вартості за нормами стандартів базуватиметься на внутрішніх методиках, зокрема моделі грошових потоків (standard cash flow), методиці оцінки Блека-Шоулза-Мерттона чи Монте-Карло (Black-Scholes or Monte Carlo valuation techniques), заснованих на ринкових (Рівень 2) та неринкових даних (Рівень 3). За дослідженням агенції Фіч Рейтингс (Fitch Ratings) 1% компанії користуються для визначення вартості похідних фінансових інструментів інформацією Рівня 1, 3% – інформацією Рівня 3 [4]. Отже, у більшості випадків основою для визначення справедливої вартості фінансових інструментів та їх відображення у фінансовій звітності є розроблені суб'єктом господарювання методики, розуміння й оцінка яких користувачами може бути ускладнена.

Крім того, МСФЗ 9 і 13 заохочують використання цін попиту для операцій із активами та цін пропозиції для операцій із зобов'язаннями. Якщо фінансовий актив, зобов'язання або похідний фінансовий інструмент мають ціну попиту і ціну пропозиції (наприклад, вхідні дані з дилерського ринку), то ціну в межах спреду між ціною попиту і ціною пропозиції, яка найкраще представляє справедливу вартість за таких обставин, необхідно використовувати для оцінки справедливої вартості незалежно від того, до якої категорії належать вхідні дані в ієрархії справедливої вартості (1-го, 2-го чи 3-го рівнів).

Особливої актуальності це досягнення у МСФЗ 13 щодо визначення справедливої вартості фінансових інструментів має для низки суб'єктів господарювання, які тією чи іншою мірою пов'язані з ринками країн-боржників Європейського співтовариства.

Серед прикладів таких ситуацій можемо назвати проблемні продажі (distressed sale) з укладенням угоди продавцем-банкрутом, вимушені продажі (forced sale) з обов'язковим укладенням угоди з юридичного чи конструктивного примусу, недостатній рівень консенсуальності учасників ринку, що забезпечують активний обіг фінансових інструментів.

Якщо ринок для фінансового інструменту не є активним, суб'єкт господарювання встановлює справедливую вартість, застосовуючи метод оцінювання. Якщо є метод оцінювання, який зазвичай використовують учасники ринку для визначення ціни інструменту, і доведено, що він надає достовірну інформацію про рівень цін, отриманих у фактичних ринкових операціях, то суб'єкт господарювання застосовує цей метод.

Мета застосування методу оцінювання – визначити, якою була б ціна операції на дату оцінки в обміні між незалежними сторонами, зважаючи на звичайні міркування бізнесу. Справедлива вартість оцінюється на основі результатів застосування методу оцінювання, в якому максимально враховуються ринкові показники та якомога менше беруться до уваги дані, специфічні для суб'єкта господарювання, тобто справедлива вартість, за розрахунку якої максимально використано відповідні відкриті вхідні дані та мінімізовано використання закритих вхідних даних. Очікується, що цей метод оцінювання надасть реальну попередню оцінку справедливої вартості, якщо:

а) він обґрунтовано відображає ринкові очікування щодо рівня оцінювання інструменту;

б) вихідні дані для методу оцінювання обґрунтовано відображають ринкові очікування та оцінки чинників співвідношень ризику і доходу, властивих фінансовому інструментові [12].

Серед основоположних методів оцінювання МСФЗ 13 визначає в порядку їх значущості для суб'єкта, що звітує, ринковий, витратний та дохідний підходи (див. таблицю 3).

Зауважимо, що наявність певних вхідних даних та їх відносна суб'єктивність може вплинути на вибір відповідних методик оцінювання. Проте ієрархія визначення рівня справедливої вартості встановлює пріоритетність саме вхідних даних для методик оцінювання, а не власне методик оцінювання, що використовуються для оцінювання справедливої вартості. Наприклад, оцінювання справедливої вартості за методикою теперішньої вартості може бути віднесене до 2-го чи 3-го рівнів залежно від тих вхідних даних, які є важливими для всієї системи оцінювання, та рівня ієрархії справедливої вартості, до якого відносяться такі вхідні дані [11].

ВИСНОВКИ

Отже, навіть за умов фінансової кризи розробники стандартів, регулюючі органи, інвестори й аудиторі підтримують метод оцінки за справедливою вартістю і прозорість інформації, яку він забезпечує. Реакція регуляторів на світову фінансову кризу, процеси конвергенції облікових систем, потреба учасників ринку в прозорій, достовірній і зрозумілій інформації щодо фінансових інструментів та їх потенційних ризиків, що базуються на єдиних підходах, спонукали до розробки та впровадження РМСБО нових стандартів щодо обліку фінансових інструментів: МСФЗ 9 та МСФЗ 13. Використання принципово нових положень цих стандартів фактично є нормативним методом щодо врахування аргументів прихильників та опонентів методу оцінки за справедливою вартістю, а також визначення широкої сфери їх застосування, спрощення класифікації фінансових інструментів, ієрархії вхідних даних та внутрішніх методик суб'єкта господарювання в алгоритмах оцінювання справедливої вартості. □

Література

1. *Climbing out of the credit crunch*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.accaglobal.com/pdfs/credit_crunch.pdf.
2. *ESMA announces enforcement priorities for 2012 financial statements*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esma.europa.eu/system/files/2012-760.pdf>.
3. *Fair Value : Policy Paper / The Association of Chartered Certified Accountants, February 2009*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF-technical/corporate-governance/pamr-pp-fv.pdf>.
4. *Fitch Ratings Credit Policy Special Report: July 22, 2009: Derivatives: A Close Look at What New Disclosures in the US Reveal*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nysscpa.org/committees/banking/dder.pdf>.
5. *Lepeti J., Eteni B., Marteau D. How to Arrive at Fair Value During a Crisis*. 28 July, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ft.com/cms/s/0/37363970-5cc1-11d1-8d38-000077b07658.html>.
6. *Report of the Financial Stability Forum on Enhancing Market and Institutional Resilience*. – [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://www.fsforum.org/publications/r_0804.pdf.

7. *Голов С. Справедлива вартість та її місце в системі оцінок бухгалтерського обліку // Бухгалтерський облік і аудит*. – 2007. – № 4. – С. 3–18.

8. *Концептуальна основа фінансової звітності*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/332198/file/buh.pdf>.

9. *Кузьмінський Ю. Облік фінансових інструментів, хеджування та фінансова криза – є зв'язок? // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка*. – 2010. – № 181. – С. 29–31.

10. *Манько С. В. Бухгалтерские оценки по справедливой стоимости в условиях финансового кризиса*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audit-it.ru/articles/msfo/a24744/196112.html>.

11. *Міжнародний стандарт фінансової звітності 13 "Оцінка за справедливою вартістю"*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/364291/file/IFRS13.pdf>.

12. *Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 "Фінансові інструменти"*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/364277/file/IFRS_9_2011.pdf.

13. *Оцінювання фінансових інструментів банку за міжнародними стандартами фінансової звітності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.М.Сениш, В.І.Ричаківська, М.Л.Ланішко, Л.П.Снігурська; Національний банк України, Університет банківської справи*. – К.: УБС НБУ, 2009. – 451 с.

14. *Плотников В. С., Плотникова О. В. Оценка производных финансовых инструментов в бухгалтерском учете // Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. – 2012. – № 2 (20). – С. 183–187.

15. *Снігурська Л. Огляд змін у МСФЗ щодо обліку фінансових інструментів та формування фінансової звітності, запланованих на 2011 рік // Вісник Національного банку України*. – 2011. – № 2. – С. 34–40.

16. *Снігурська Л. Огляд змін у МСФЗ щодо обліку фінансових інструментів та формування фінансової звітності, запланованих на 2010–2011 роки // Вісник Національного банку України*. – 2011. – № 1. – С. 44–52.